

firmen l'agudesia de la mirada de Bosch-Veciana sobre alguns dels punts més candents dels estudis, alhora, d'història de la filosofia antiga i de filologia clàssica dels darrers decennis, afrontada, aquí com en altres llocs de l'obra, amb l'ajut de l'aparat hermenèutic de la *logomítica* de Duch. Tota una superació, per fi, d'aquell suposat enfrontament entre *mythos* i *logos* que volia W. Nestle i que obres com aquesta esperem que contribueixin definitivament a superar, pel seu anacronisme tant com per la seva infertilitat, a casa nostra.

Sergi Grau

Josep-Ignasi SARANYANA, *Sobre Duns Escoto y la continuidad de la metafísica. Con un epílogo de gramática especulativa* (Colección de Pensamiento Medieval y Renacentista 152), Pamplona, EUNSA, 2014, 138 pp.

Els estudis dels professors alemanys Albert ZIMMERMANN, *Ontologie oder Metaphysik? Die Diskussion über der Gegenstand der Metaphysik im 13. und 14. Jahrhundert: Texte und Untersuchungen* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte der Mittelalters, 8), Leiden: J. Vrin 1965; o Ludger HONNEFELDER, *Ens in quantum ens. Der Begriff des Seienden als Solchen als Gegenstand der Metaphysik nach der Lehre des Johannes Duns Scotus* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und der Theologie des Mittelalters. Neue Folge, 16), Münster: Aschendorf 2018, veuen en la filosofia d'Escot un «segon començament» o «una refundació» de la metafísica. Escot, segons aquests autors, representa una nova manera d'entendre la metafísica que farà fortuna en l'època moderna, una metafísica que es defineix com a «ciència transcendental»: Suárez, Wolff, Kant, Pierce són els hereus i continuadors d'aquest corrent de pensament. Darrerament, si fem cas dels manuals d'història de la filosofia medieval i de les obres de referència, aquesta proposta dels professors alemanys ha estat ben acollida. En canvi, el llibre del conegut i reconegut teòleg, historiador i filòsof professor Josep-Ignasi Saranyana apunta vers una altra direcció. El títol ja ens ofereix la clau de lectura («continuïtat de la metafísica» d'Escot) del llibre.

El llibre és la recopilació de sis articles, precedits de l'índex (9-10) i d'una Nota preliminar (11-16) i seguits d'una nota final (121-126), de la bibliografia (127-133) i de l'índex de noms (135-137). El capítol primer («Juan Duns Escoto al atardecer», 17-22), fou publicat en català a la revista *Medievalia. Revista d'estudis medievals* 15 (2012) 53-56. De tots els articles o capítols que formen el llibre, aquest és el darrer a ser escrit. Els altres són anteriors. L'autor hi explica «algunos trazos bio-bibliográficos de mi trayectoria escotista» (11). El professor Saranyana s'ha interessat sobretot en la filosofia d'Escot els darrers anys, quan ja era professor emèrit (aquest fet explica el títol del capítol). L'autor ens explica que havia fet la tesis doctoral (defensada l'any 1972) de teologia sobre la teologia de la història de sant Bonaventura, però que no s'havia interessat directament

per Escot. Després d'aquesta tesi, «Buenaventura quedó arrinconado en mi trabajo y Aquino tomó su relevo» (18). L'any 1982 va escriure un primer article sobre Escot (és el publicat en el capítol següent del llibre) i poc després (1985) va dedicar unes pàgines de la seva famosa *Historia de la filosofía medieval* a Escot. Fou, però, una conversa amb el professor Albert Zimmerman, la desencadenant d'un canvi en la comprensió d'Escot. Saranyana es confessa amb aquestes paraules: «[Escoto] no había intentado elaborar una metafísica alternativa a la de Aquino, como yo siempre había sostenido en mis clases y en las tres primeras ediciones de mi manual, al situarlo en el contexto de las diatribas de 1270 y 1277 sobre el aristotelismo heterodoxo; más bien había querido resolver los problemas destapados por la metafísica aquiniana, aunque analizados desde la tradición filosófica agustino-aviceniana y bonaventuriana» (19-20), o com diu al final del capítol: «Si alguien quiere habérselas con Escoto, tendrá que asumir las consecuencias: un largo duelo con su grandiosa síntesis metafísica, punto culminante de la *via antiqua*, por una parte, y puerta abierta al mismo tiempo a la *nova*, que no es tan *nova*, pues sigue, más o menos, el itinerario de la *antiqua*» (21-22). Des de llavors, l'autor ha dedicat diversos treballs a Escot: són els que ara podem llegir en aquest llibre.

El segon capítol («El pensamiento teológico franciscano: San Buenaventura, Duns Escoto, Guillermo de Ockham», 23-41) és la ponència pronunciada amb motiu dels actes commemoratius del VIII centenari del naixement de sant Francesc d'Assís i publicada en la revista *Scripta Theologica* 14 (1982) 847-862. L'objectiu de l'article no és oferir una síntesi de la teologia d'aquests tres autors, sinó analitzar «si existe, al menos en los tres autores citados, una teología de corte propiamente franciscano» (23) o dit amb altres paraules «si el revolucionario mensaje espiritual de San Francisco de Asís tuvo repercusión, y hasta qué punto la tuvo, en el quehacer técnico de los tres pensadores referidos, bien en sus conclusiones filosófico-teológicas, bien en sus presupuestos de partida» (23). Un primer apartat, doncs, de l'estudi tracta d'esbrinar les característiques fonamentals del franciscanisme. Saranyana, després de considerar diverses propostes (Chevalier, Gemelli, Merino), arriba a la conclusió que són la fraternitat o germandat amb la natura i la primacia de l'amor; i constata una dificultat: sant Francesc va concebre el nou Orde com a laic, però progressivament es va anar convertint en un orde majoritàriament clerical. Aquest canvi va comportar també que la teologia i el saber en general fos assumit a l'interior de l'orde com un mitjà de formació i d'acció apotòlica. La dificultat consisteix en la impossibilitat de comparar la teologia dels mestres estudiats en aquest capítol amb la teologia de sant Francesc, simplement perquè en sentit propi aquest darrer no és «teòleg». I quin és el resultat de l'anàlisi del professor Saranyana: Bonaventura és el veritable iniciador de l'escola franciscana i la seva tasca va consistir a expressar la tradició filosòfica i teològica de la Universitat de París amb categories franciscanes. Escot va seguir fidel a la tradició filosòfica de l'Occident medieval i als valors del franciscanisme (dignitat de l'home guarit per la gràcia, primacia de la llibertat, excel·lència de la voluntat

comparada amb la intel·ligència), però va obrir també un esvoranc entre «lo teològic y lo teológico» (37). Aquest esvoranc, per a Ockham, ja és pràcticament insalvable. Es pregunta Saranyana: «¿Qué queda de aquella admirable síntesis vivida por San Francisco y repensada años después por San Buenaventura? Yo me atrevería a decir que resta muy poco, quizá sólo esa espontánea e innata tendencia a ponerse en contacto directo con cada una de las cosas singulares, que se consideran en sí como una unidad acabada; y quizá también la confianza absoluta, casi ciega en el caso de Ockham, en la omnipotencia de Dios, que en el fondo resulta incomprensible para nosotros» (41).

El tercer article («Onto-teología en Juan Duns Escoto», 43-61) fou publicat l'any 2004 en el volum editat per T. TRIGO, *Dar razón de la esperanza. Homenaje al Prof. Dr. José Luis Illanes*, Pamplona: Eunsas. En part assumeix el concepte de «refundació» de la metafísica d'Escot proposat per Zimmerman i Honnfelder: el concepte de filosofia primera d'Aristòtil, segons Escot, no pot parlar amb propietat del Déu cristià. La metafísica, efectivament, és per a Escot en sentit estricte una ontologia, la ciència de l'ésser en tant que ésser. L'ésser en tant que ésser és el primer objecte de l'enteniment. La teologia natural té com a objecte d'estudi l'ens infinit i passa a ésser una part de l'ontologia. Conclusió (61): «La ontología, convertida en teología natural, alcanzó así un estatuto epistemológico propio e intermedio, orillando cualquier confusión con la teología sobrenatural y con la filosofía primera aristotélica. Pero, ¿a qué precio? La *univocidad* del ente, en esta forma peculiar alumbrada por Escoto, ¿es suficiente para garantizar que Dios no se *escape* del horizonte humano estrictamente natural, quedando recluso en el predio exclusivo de la teología sobrenatural?».

El capítol següent («“Primo in intellectu cadit ens”. Juan Duns Escoto frente a Tomás de Aquino», 63-65) compara el sentit que té per a Duns Escot i Tomàs d'Aquino la frase del títol. L'article fou publicat originàriament en el volum col·lectiu editat per M. Carabajo Núñez, *Giovanni Duns Scoto. Studi e ricerche nel VII Centenario della sua morte* (Medioevo 15), Roma: Antonianum 2008, 262-272. Tomàs d'Aquino i Duns Escot tracten d'aquest tema en els respectius comentaris als llibres de les Sentències de Pere Llombard (distinció tercera del primer llibre). La frase «primo in intellectu cadit ens» és comuna a ambdós autors, però té un sentit diferent per a cada un d'ells. Per a Tomàs l'ens és captat ja per una simple aprehensió com allò que té ésser. L'ens és pres de l'acte d'ésser («ens sumitur ab actu essendi»). Déu és, doncs, per a Tomàs d'Aquino el «primum cognitum». En canvi, per a Escot el «primum cognitum» és l'ens generalíssim. Déu, doncs, no és l'objecte de la metafísica. Rere les diferències d'interpretació d'ambdós autors hi ha dos conceptes diferents de filosofia, teologia i metafísica. Per a Escot, «el desarrollo ulterior de tal planteamiento establecerá un hiato entre teología (sobrenatural) y filosofía, que después tendrá que suturar complejamente con una especie de “refundación” o “redefinición” de la metafísica» (65).

El capítol cinquè («Sobre la teología como ciencia práctica en el siglo XIV», 77-91) fou publicat originalment en alemany en el llibre editat per M. LUTZ-BACHMANN

– A. FIDORA, *Handlung und Wissenschaft. Die Epistemologie der praktischen Wissenschaften im 13. und 14. Jahrhunderts*, Berlín: Akademie Verlag 2008, 143-151, i amb motiu de la traducció al castellà ha estat ampliat. És coneguda la tesi de Luter segons la qual la teologia especulativa ha d'anar de dret a l'infern. La vertadera teologia és pràctica. Duns Escot és en aquest sentit un precedent (atenuat) de Luter. En realitat, el canvi que va alterar la tradició augustiniana tradicional fou el de Tomàs d'Aquino en considerar que la teologia era principalment una ciència especulativa, més especulativa que pràctica. Potser les diferències entre Tomàs d'Aquino i Duns Escot no són tan radicals com podria semblar a primera vista: «A la letra, sin embargo, es preciso reconocer que Escoto no se separó demasiado de sus antecesores, al discutir el tema, Aquino incluido. Parece, *a priori*, que no hay un hiato infranqueable entre el Angélico y el Doctor Sutil, por mucho que lo hayan subrayado los manuales al uso. En efecto, Tomás nunca negó el carácter práctico de la *sacra doctrina*, aunque destacó que era fundamentalmente especulativa. Y tampoco Escoto rechazó que la teología tuviera carácter especulativo-especulativo, aun cuando haya insistido en su aspecto especulativo-práctico» (88).

El capítol sisè («Juan Duns Escoto leído por Martin Heidegger», 93-107) és dedicat a la tesi d'habilitació de Heidegger, intitulada *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus*. Aquest capítol havia estat publicat l'any 2008: C. A. LÉRTORA MENDOZA (coords.), *Actas del XII Congreso de Filosofía Medieval Juan Duns Scoto*, Buenos Aires: Fepai (CD-Rom). A grans trets la interpretació de Heidegger seria la següent: «Heidegger creyó, al estudiar una gramática especulativa atribuida a Escoto [ara sabem que l'autor és Tomàs d'Erfurt, però el contingut d'aquesta obra és escotista], que Duns habría descubierto la vía para superar la división introducida por el intelecto al decir la realidad. De antemano, el filósofo alemán estaba convencido de que Escoto —el filósofo de la individualidad de las cosas— había sido también el filósofo de la unidad del decir sobre las cosas» (94). Fins a quin punt és fidel aquesta interpretació de Heidegger? L'autor planteja la pregunta, però deixa la resposta al judici del lector.

El llibre es clou amb un epíleg, dedicat no a Escot com la resta del llibre, sinó a Tomàs d'Aquino («Significante, significado y “palabras fundamentales”», 109-120). Aquest capítol fou publicat anteriorment, per primera vegada, en *Anuario filosófico* 11/2 (1978) 197-207; i tres anys després, en alemany, dins un volum de la col·lecció *Miscellanea Mediaevalia* 13/1 (1981) 424-433. Saranyana estudia la relació entre significat, significat tal com Tomàs d'Aquino la va plantejar en la introducció de l'opuscle *Contra errores graecorum*. Conclusió (114): «el significante alude al significado y a través de él llega a lo concreto. Pero, puesto que la referencia del significante al significado (la sentencia) es puramente convencional o arbitraria, habrá que asegurar que no es convencional la relación entre el significado y la cosa concreta, porque, en caso contrario, sería imposible encontrar proposiciones significantes, se habría establecido un muro infranqueable entre los hombres y, por tanto, también sería imposible el hecho mismo de traducir». El

vocabulari teològic planteja problemes específics. Les «paraules fonamentals» que han servit per a expressar aspectes bàsics de la fe s'haurien de mantenir.

Presentat globalment el contingut del llibre, voldria fer dues observacions, molt relacionades entre elles i una conclusió final. La primera observació es refereix a aquella frase —una confessió personal de l'autor, en definitiva— que trobem a la pàgina 19 del llibre: Escot «no había intentado elaborar una metafísica alternativa a la de Aquino». L'autor no sempre ho havia pensat així, però una conversa amb el professor Zimmermann el va menar cap a aquesta conclusió. Tradicionalment, els manuals presenten les metafísiques d'ambdós autors com a alternatives i contraposades, però si llegim atentament l'obra d'Escot ens adonem fàcilment que el diguem-ne pensament seu de referència, contra el qual sovint polemitzava, és el d'Enric de Gant, no el de Tomàs d'Aquino. Però ja el primer escotisme i el tomisme de la primera meitat del segle XIV varen convertir aquests dos autors, Tomàs d'Aquino i Duns Escot, en dos mestres contraposats, els caps de dues escoles rivals. Per aquesta raó, em sembla, són molts els historiadors de la filosofia medieval que han fet —hem fet, vaja— un camí molt semblant al de l'autor. Voldria aportar dues dades que crec molt significatives en la «construcció» d'aquesta visió de les coses. El deixeble d'Escot Antoni Andreu, poc després de la mort del mestre, redacta un comentari de la *Metafísica* d'Aristòtil. Ell mateix ens diu que no vol escriure una obra original, ans simplement organitzar i sistematitzar les idees proferides pel mestre. També se serveix de les primerenques *Quaestiones Metaphysicae* d'Escot, revisades a la llum de l'*Ordinatio*. Amb aquest material, Andreu vol escriure un comentari de la *Metafísica* aristotèlica que superi el de Tomàs d'Aquino. Moltes vegades en l'exposició literal segueix més o menys al peu de la lletra Tomàs d'Aquino. De tant en tant, el critica i exposa la doctrina alternativa d'Escot. Andreu no esmenta Tomàs d'Aquino pel seu nom, sempre fa servir expressions del tipus *quidam expositor*. El resultat és un comentari literal, amb quasi un centenar de qüestions intercalades al lloc més oportú de l'exposició. Segona dada: un famós editor de l'obra de Tomàs d'Aquino i destacat tomista, Bartolomeo della Spina (segles XV-XVI), va escriure unes *Defensiones* de la metafísica de Tomàs d'Aquino contra els atacs d'Antoni Andreu. Aquestes «defensiones» s'editaven en el lloc corresponent del *Comentari de la Metafísica* de Tomàs d'Aquino.

Segona observació. Vista amb perspectiva, és a dir, des de la perspectiva que efectivament donen els anys dels darrers segles de l'edat mitjana i de l'època moderna, la novetat de la metafísica escotista, em sembla, consisteix a haver intentat resoldre una tensió que ja planteja el mateix text de la *Metafísica* d'Aristòtil: em refereixo a la tensió entre teologia i ontologia. La proposta de Tomàs, per dir-ho a grans trets, és fer compatible ambdós discursos, el que tracta de Déu i el que tracta de l'ens (els que C. Wolff anomenarà «metafísica general o ontologia» i «teodicea», que juntament amb la cosmologia racional i la psicologia racional conformen la «metafísica especial») amb la noció d'«analogia». Aquest concepte, em sembla, per a Escot va en detriment del caràcter «científic» de la metafísica.

Només la univocitat pot ésser el fonament d'una «scientia» metafísica en sentit estricte, d'una *metaphysica transcendens*. I aquesta serà la via que prevaldrà en l'època moderna. Si hem de reconèixer a Tomàs d'Aquino el mèrit d'haver convertit la teologia en *scientia*, també li hem de reconèixer a Escot el d'haver fet el mateix respecte de la metafísica.

Conclusió: Honnefelder i Zimmermann varen destacar la importància d'Escot en la història de la metafísica. Sense negar aquesta importància (sinó que en bona part l'assumeix), Saranyana remarca els elements de continuïtat de la metafísica d'Escot respecte de la tradició augustiniana, victorina i bonaventuriana, i fins i tot platònica i parmenidiana anteriors. Entesa així, la tesi del professor Saranyana em sembla no només acceptable, sinó enraonada i útil. Recomanem la lectura d'aquest llibre: és un llibre que fa pensar, que tracta d'un dels grans problemes de la història del pensament i és escrit amb l'habitual perspicàcia i sentit pedagògic de l'autor.

Jaume Mensa i Valls

LUÍS SÁNCHEZ NAVARRO, *El logos del reino. Las diez parábolas de Mateo* (Asociación Bíblica Española 61), Estella: Verbo Divino 2013, 238 pp.

El doctor Sánchez Navarro ens obsequia amb un interessant estudi i consegüent reflexió sobre les paràboles en l'evangeli de Mateu. L'autor és un molt bon coneixedor dels evangelis sinòptics, i en especial del primer evangeli, com ho demostra la seva bibliografia personal. El seu coneixement ampli fa possible que la monografia que tenim al davant, malgrat se centri solament en les paràboles del Regne, accedeixi al pensament global de Mateu i faci entenedor i clar el seu objectiu.

L'estudi té un estil senzill i amè, cosa que en facilita la lectura. En cap moment això no li resta profunditat ni rigor acadèmic, ja que la seva fonamentació rau en una acurada anàlisi de les paraules. Prova d'aquesta realitat és també la rica bibliografia del volum, que permet seguir els comentaris més importants de l'evangeli de Mateu.

L'autor opta per una investigació sobre unes paràboles. Ell mateix ens aclareix a l'inici, amb citació de Dodd, que parlar de les paràboles implica arribar a la predicació més genuïna de Jesús, de manera que quedem advertits que l'obra voldrà desenvolupar una part important del missatge del Mestre de Natzaret. A més, l'autor ens acota el temari d'estudi reduint l'anàlisi al que ell anomena les paràboles del Regne. La temàtica agafa, així, de ple, la visió de Mateu, més preocupat que els altres sinòptics per desenvolupar aquest concepte de Regne.

Les paràboles analitzades són, aleshores, deu: el blat i el jull, el gra de mostassa, el llevat, el tresor, la perla, la xarxa, el servent sense misericòrdia, els treballadors de la vinya, les noces, i les deu verges. L'autor dóna importància al número deu i al seu sentit simbòlic com a xifra rodona que expressa totalitat, i que trobem